

Особливості репрезентації гендерних стереотипів у змісті вітчизняних підручників з англійської мови

Олександр ПАСІЧНИК,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України

Перехід до особистісно орієнтованої моделі взаємодії педагога з учнями передбачає врахування у цьому процесі їхніх здібностей, інтересів та освітніх потреб. Варто пам'ятати, що категорія особистості з-поміж іншого також охоплює ознаку статевої належності. З психології відомо, що представники різних статей мають різні інтереси, вони схильні по-різному сприймати та інтерпретувати інформацію. Однак у сучасній школі ці аспекти залишаються серед найменш розроблених, що є перешкодою на шляху всебічного розвитку особистості.

Проблема конструювання змісту шкільних підручників посідає чільне місце в ієрархії навчальних пріоритетів ЮНЕСКО. Така увага до підручника зумовлена тим, що за його допомогою не лише реалізується зміст навчання, а й виконуються функції виховання та соціалізації особистості. Сьогодні орієнтиром розвитку нашого суспільства та визначення змісту вітчизняної освіти є такі загальнолюдські цінності, як плюралізм думок, соціальна справедливість, гуманізм, рівноправність, толерантне ставлення до представників інших народів і культур тощо. Значною мірою усвідомлення їхньої сутності відбувається під час вивчення предметів гуманітарного циклу – як зазначають дидакти, саме вони сприяють формуванню в учнів сучасної картини світу (М.М. Скаткін, В.В. Краєвський, А.В. Хуторської). Отже, підручник – це механізм, за посередництва якого в учнів формуються ціннісні та світоглядні переконання.

У цьому аспекті винятково важливу роль відіграє предметна галузь «Іноземні мови». Так, відповідно до сучасних глобалізаційних тенденцій визначається стратегічна мета навчання іноземних мов, яка полягає у підготовці учнів до міжкультурного спілкування. У зв'язку з цим пріоритетного значення набуває соціокультурна спрямованість змісту шкільної іншомовної освіти, що передбачає не лише ознайомлення з соціокультурними особливостями країни, мова якої вивчається, а й виявлення спільного і відмінного між власною та іноземною культурою, формування толерантного ставлення до нетипових проявів іншої культури.

Дослідження, проведені Г.Хофстедом (G.Hofstede), показали, що організаційні аспекти будь-якої культури визначають особливості розподілу соціальних ролей між чоловіками і жінками [17].

Для різних культурних спільнот характерними є різні стереотипи чоловічої та жіночої поведінки. Без урахування цих особливостей ознайомлення з культурою країн, мова яких вивчається, не можна вважати повним. Водночас сучасні суспільні перетворення свідчать про перегляд традиційних уявлень щодо розподілу соціальних ролей між представниками різних статей. Нині це питання набуває особливо важливого значення – з категорії донедавна дискусійних воно перетворилося на одне з найбільш актуальних. Отже, перед авторами і авторськими колективами постає завдання ретельніше підходити до конструювання змісту підручників з метою утримання від стереотипізації та адекватного відображення зазначених особливостей відповідно до вимог часу. Про важливість такого аспекту для педагогічного процесу свідчить те, що одним із критеріїв дослідження проблеми добору змісту сучасної навчальної книги у зарубіжній науці є **характер репрезентації гендерних стереотипів**.

Використовуючи поняття «гендер» як категорію аналізу, дослідники розуміють, що на відміну від поняття статі, яке передбачає суто фізіологічні відмінності між чоловіками та жінками, воно асоціюється з соціокультурними нормами, дотримання яких представниками тієї чи іншої статі детерміноване суспільством [8, с. 28]. Отже, відбувається розмежування статі біологічної та соціальної. При цьому біологічна стать стає несуттєвою при визначенні ролі індивіда в суспільстві [12, с. 61], тоді як гендер установлений суспільним порядком, частиною якого є кожна людина. У зв'язку з цим **гендерні стереотипи** в психологічній та педагогічній літературі розуміють як стандартизовані уявлення про передбачувані моделі поведінки чоловіків та жінок.

Сьогодні вони все частіше стають об'єктом критики, їх розглядають як стримуючий чинник ефективного розвитку та життєдіяльності особистості.

Досліджуючи проблематику питання гендерних репрезентацій в історичному вимірі, з'ясовано, що перше звернення до неї відбулося в західних країнах у 60-х роках ХХ ст. у зв'язку з емансипацією жінок і формуванням феміністської ідеології. Хоча окремі дослідники вважають цей етап «алармістським», а не науковим [8, с. 36], уже перші дослідження у цій галузі засвідчили домінування патріархальних стереотипів, де жінці відводилася другорядна роль. У своїх працях феміністки активно вимагали усунення гендерних асиметрій, що сприяло визнанню гендеру як об'єктивно існуючого феномену, який потребував ретельного наукового вивчення. Інтенсифікація процесу гендерних досліджень припадає на 1980-ті роки, поштовхом для чого стала ініціатива ЮНЕСКО здійснити аналіз цієї проблеми на основі змісту навчальної літератури з різних дисциплін у країнах Африки, Америки, Азії та Європи. У зв'язку з цим з'явилися дослідження, в яких було розглянуто відображені в змісті підручників різні аспекти гендерних асиметрій та окреслено шляхи їх усунення.

Варто зазначити, що гендерні дослідження на пострадянському просторі розпочалися у 90-х роках ХХ ст. Їхньою особливістю було те, що вони не стали безпосереднім проявом феміністської ідеології, як це відбувалося в США та країнах Західної Європи, де, наприклад, до природної мови зверталися з метою довести наявність у ній наслідків патріархату, виявити дискримінаційні структури та продемонструвати сексистську природу деяких мовних явищ [там само, с. 35]. Навіть період соціальних перетворень 90-х років ХХ ст., коли відбувався перегляд ролі жінки в нових соціально-економічних умовах, не спонукав до загострення гендерної проблематики, що, вочевидь, зумовлено особливостями вітчизняного менталітету: як зазначав відомий український етнограф Олекса Воропай, «мислення англосаксів, їхнє світобачення і світорозуміння дещо відмінні від нашого». Тому не дивно, що для багатьох наших співвітчизників ця проблема і сьогодні видається дещо надуманою і штучною. Проте звернення вітчизняної науки до проблеми гендеру не означає, що вона рухається у фарватері «модних тенденцій» Заходу.

Важливість вивчення проблеми гендерних репрезентацій в освітньому процесі, а також підручниках як основних засобах реалізації змісту навчання зумовлюється, зокрема, стратегічними міркуваннями. Так, основними іноземними мовами, що вивчаються в Україні, є мови європейських країн та країн Західної півкулі (англійська, німецька, французька, іспанська), де принципи гендерної рівності є визначальними для здійснення внутрішніх соціально-політичних перетворень, а значною мірою й для проведення зовнішньої політики держави. У зв'язку з цим в Україні, яка прагне стати членом

евроспільноти, мають бути створені передумови для ознайомлення молодих українців з цими цінностями, формування їхньої активної життєвої позиції щодо окресленої проблеми і якщо не прийняття цих цінностей, то, принаймні, толерантного ставлення до них. Дієвим засобом здійснення такого впливу можуть стати шкільні підручники, передусім з іноземних мов, оскільки значною мірою саме з їх допомогою відбувається перше ознайомлення молоді не лише з мовою, а й з новою культурою, створюються можливості для *іншого* погляду на власну культуру.

Крім цього, звернення зарубіжних і вітчизняних дослідників до проблеми гендеру та особливостей його відображення у змісті навчання не випадкове й зумовлене як психологічними, так і дидактичними чинниками. Наприклад, дослідження, проведені М.Кроуфорд (M.Crawford) та Л.Інґліш (L.English) на початку 80-х років ХХ ст., засвідчили, що учні чутливі щодо гендерних особливостей навчальних текстів, і ця чутливість впливає на ефективність запам'ятовування навчального матеріалу. Зокрема, дівчата краще запам'ятовують інформацію, якщо у ній певне місце належить представницям жіночої статі, тоді як для хлопців ефективнішим виявився чоловічий контекст [14]. Варто також мати на увазі, що в шкільному віці відбувається формування рольових позицій чоловіка і жінки. Як зазначає Л.В. Попова, низька частотність використання жіночих образів у змісті підручників призводить до заниження самооцінки обдарованих дівчат, пригнічує їхні здібності. Водночас хлопці отримують переваги, ототожнюючи себе з тими чи іншими образами, відтвореними на сторінках підручників [11, с. 35]. Тому адекватне відображення стереотипів чоловічої чи жіночої поведінки у змісті підручників відіграє важливу роль у навчально-виховному процесі, визначає готовність до відповідної поведінки в соціумі, а також впливає на профорієнтаційний вибір учнів.

Також варто зазначити, що будь-яке навчання за своєю сутністю є реалізацією умов щодо розвитку особистості, тобто воно має бути розвивальним, особистісно орієнтованим. Без створення умов для розвитку особистісних нахилів учнів обох статей, урахування їхніх інтересів не можна забезпечити особистісну зорієнтованість навчального процесу, що є прямим порушенням дидактичного принципу індивідуалізації навчання.

Психолого-педагогічна практика свідчить, що найактивніше процес формування соціальних ролей особистості відбувається у віці 14–16 років. У цей період учні також більш усвідомлено ставляться до професійного вибору. Тому об'єктом нашого аналізу стали підручники, що використовуються на етапі профільної та допрофільної підготовки.

Дослідження змісту навчальних книг, проведені К.Поррека (K.L. Porreca) [18], Дж.Граці (J.P. Graci) [15], С.Полоу (S.Poulou) [19] у різні періоди, дають змогу виокремити такі основні критерії для вивчення

особливостей гендерних репрезентацій у змісті підручників з іноземних мов:

- кількість появ представників чоловічої та жіночої статі у текстах підручника;
- розподіл ролей між чоловіками та жінками;
- кількість зображень представників жіночої та чоловічої статі на ілюстраціях;
- використання сексистської лексики.

Охарактеризуємо їх детальніше та простежимо, як вони представлені у змісті окремих сучасних вітчизняних навчальних книг з англійської мови. Також проведемо деякі порівняння з популярними в Україні зарубіжними підручниками, аби виявити в них спільні та відмінні риси.

Одним із механізмів, які ЮНЕСКО пропонує використовувати для визначення особливостей гендерних репрезентацій, є проведення кількісного аналізу [13]. Він передбачає виявлення того, скільки разів у підручнику згадуються представники різних статей. Дослідники однак сумніваються про те, що зрівняння кількості появ чоловіків та жінок у текстових та ілюстративних матеріалах підручників є однією з головних передумов усунення гендерних асиметрій. Така вимога корелює з Пекінською платформою дій (1995 р.), орієнтованою на досягнення 50-відсоткового балансу чоловіків і жінок в усіх сферах суспільного життя [10]. Проте, як свідчить аналіз сучасних статистичних даних, що репрезентують розподіл чоловіків та жінок у приватному та громадському секторах, досягнення абсолютного паритету (50:50) на практиці є майже нездійсненним. Однак співвідношення 60:40 (незалежно від статі) є легкодосяжним і в гендерному аспекті вважається збалансованою групою, оскільки у цьому разі існують умови для появи «підгруп», жодна з яких не домінує над іншою, у результаті чого створюється сприятлива для роботи психологічна атмосфера. При цьому не важливо, представникам якої зі статей належить кількісна перевага [17]. Водночас, як зазначає Дж.Брітц (J.D. Britz), у випадку, якщо співвідношення представників чоловічої та жіночої статей перевищує 60:40, навчальні заклади втрачають свою привабливість як для хлопців, так і для дівчат [20]. Ці дані рекомендуємо розглядати як орієнтир для авторів підручників, оскільки їхні доробки повною мірою мають віддзеркалювати реалії сьогодення з метою формування в свідомості учнів адекватної картини світу. Отже, порушення пропорції 60:40 вважаємо неприпустимим.

Аналіз змісту серій зарубіжних видань з англійської мови (*English File*, *Enterprise*, *Headway*, *Upstream*) дає змогу стверджувати, що їхні автори максимально намагаються дотримуватися кількісного паритету. Особливо чітко це простежується у змісті лексичних та граматичних вправ, де представники чоловічої та жіночої статей згадуються майже однаково кількістю разів. Те саме стосується персонажів ілюстративного матеріалу. Героями навчальних текстів, учасниками діалогів також по чергово стають чоловіки та жінки. Проведений аналіз

змісту зарубіжних підручників з іноземних мов не виявив розділів та уроків, у яких кількість згадувань жінок становить менш як 40%.

Кількісний аналіз змісту серій вітчизняних підручників з англійської мови показує, що в межах окремо взятого підручника кількість згадувань чоловіків і жінок зазвичай не порушує пропорції 60:40. Проте детальніший аналіз структурних блоків свідчить, що в окремих тематичних розділах та уроках простежуються кількісні диспропорції, де співвідношення чоловіків та жінок сягає 80:20 або ж представники жіночої статі майже не згадуються. Насамперед це стосується розділів, присвячених розвитку науки і техніки, спорту, тобто таких, які відображають традиційно чоловічі сфери діяльності. Так, у підручнику для 9-го класу з англійської мови у розділі, присвяченому науковим відкриттям, з більшістю досягнень пов'язуються чоловічі імена. Водночас було виявлено лише два звернення до жіночих постатей: Марії Кюрі [5, с. 94] та винахідниці посудомийної машини Джозефіни Кокрейн [там само, с. 82]. У підручнику для 11-го класу в розділі «*Science and Technology*» згадано 40 імен винахідників. Однак на причетність жінок до науки вказує лише запитання у тесті про те, який із наведених винаходів був зроблений жінкою [2, с. 253]. Таку ситуацію можемо спостерігати й на сторінках підручника з англійської мови для 9-го класу (друга іноземна мова), де в розділі «*Sport*» серед відомих спортсменів фігурують переважно чоловіки (Андрій Шевченко, Володимир Кличко, Девід Бекхем) [7, с. 59–85]. Безперечною заслугою автора є те, що вона дібрала тих представників світу спорту, які користуються особливою популярністю серед молоді. Проте нескладно передбачити, що переважно хлопці братимуть активну участь в обговоренні досягнень своїх кумирів, водночас для більшості дівчат робота над розділом не викликати відповідного інтересу, тому що вони залишилися осторонь дискусії, не знайшовши себе в особі представниці жіночої статі (наприклад Лілії Підкопаєвої, Яни Клочкової та ін.).

Варто зазначити, що в зарубіжних виданнях під час розгляду тем, пов'язаних із винаходами, автори намагаються згадувати представників обох статей, не применшуючи важливості їхнього внеску в науковий поступ людства. Так, у змісті підручника *Headway Elementary* (3-тє видання) поряд із чоловіками-винахідниками фігурує й винахідниця автомобільних двірників.

Прикметно, що авторами вітчизняних підручників здебільшого є саме представниці жіночої статі, отже, вони мали б надати цьому аспекту більшої уваги.

Незважаючи на такі диспропорції, аналіз змісту вітчизняних підручників з іноземних мов дає підстави для висновку, що у більшості структурних підрозділів (тематичних розділах та уроках) автори дотримуються кількісного паритету (60:40). Так, у підручнику з англійської мови для 9-го класу

хлопці й дівчата по черзі розповідають про те, як провели літні канікули, висловлюють своє ставлення щодо стилів одягу, розмірковують про майбутні плани [3]; у іншому підручнику з англійської мови для 9-го класу в розділі, присвяченому моді та одягу, згадуються модельєри, як жінки, так і чоловіки [7]. Пропорційною є кількість згадувань жінок і чоловіків у розділі «*Sport and Leisure*» у підручнику для 10-го класу [9, с. 56–85]. У вправах на формування лексичних та граматичних навичок автори також намагаються по чергово згадувати представників обох статей.

Про дотримання кількісного паритету свідчить те, що в змісті більшості підручників використовуються образи-персонажі, які супроводжують учнів у процесі роботи з навчальною книгою. Всі вони є не лише представниками різних культур, але й статей. Зокрема, учасниками діалогів на сторінках вітчизняних підручників з англійської мови є як хлопці, так і дівчата (Л.В. Биркун, Л.В. Калініна, О.Д. Карп'юк, О.О. Коломінова, А.М. Несвіт).

Однак дотримання відповідних пропорцій не гарантує усунення гендерних асиметрій, оскільки кількісний паритет не означає якісного. Так, жіночі персонажі можуть бути представлені лише з метою підсилити традиційну патріархальну мораль, яка передбачає виконання жінками лише хатньої роботи. У зв'язку з цим важливим критерієм для аналізу змісту підручників є *врахування особливостей розподілу ролей, які виконують чоловіки та жінки*. У рекомендаційних документах ЮНЕСКО пропонується розглянути такі аспекти:

- роль, яку виконує конкретний персонаж (лідер, другорядна роль);
- стиль взаємодії з іншими персонажами (домінування, підкорення, партнерство);
- сфери діяльності персонажів;
- персонаж-компаньйон, який супроводжує учнів у процесі роботи з підручником [13].

Традиційно в суспільстві за жінками закріпилася роль матері, домогосподарки. Проте реалії сьогодення показують, що жінки впевнено почувують себе поряд із чоловіками на керівних посадах і навіть працюють у сферах, які традиційно вважаються чоловічими: військова служба, пожежна безпека, охорона правопорядку тощо. Оскільки такі випадки не особливо поширені, окремі автори у змісті своїх навчальних книг створюють умови для активної соціальної трансформації, провокуючи дискусії у шкільному середовищі, орієнтовані на перегляд усталених стереотипів. Показовим можна вважати підхід до вирішення цього питання у змісті підручника *Headway Pre-Intermediate* (3-тє видання). У розділі, присвяченому вибору професій, пропонується історія двох молодих людей Дженні та Алекса, які спочатку обрали типові для їхньої статі професії психолога та інженера, проте надалі змінили кваліфікацію: Дженні стала сантехніком, а Алекс – доглядачем за малими дітьми. Нетипову для жінки професію обрала Крістіна Санчес у темі «*People and*

Jobs» з підручника *Enterprise-4*, яка всупереч волі батьків вирішила стати тореадором.

Аналіз змісту зарубіжних підручників з англійської мови свідчить, що здебільшого питання про розподіл ролей між чоловіками та жінками розглядається у межах профорієнтаційних тем, хоча й не обмежується ними. Так, у підручнику *English File Intermediate* (2-ге видання) у темі «*Food: Fuel or Pleasure*» представлено інтерв'ю з британським кухарем, який відкрив ресторан у Чилі. Одне із запитань щодо ведення бізнесу стосувалося гендерного аспекту, а саме: скільки жінок працює в його ресторані. У підручнику *Upstream Upper-Intermediate* у темі «*History*» розповідається про рух суфражисток та історію однієї з перших жінок-пілотів Амелії Ерхарт.

Порівняно із зарубіжними виданнями, вітчизняні підручники є дещо консервативними, здебільшого зображають чоловіків і жінок у межах сфер їхніх гендерних повноважень та недостатньо орієнтовані на перегляд усталених норм. Як уже зазначалося, постаті жінок майже не представлені у традиційно чоловічих сферах (спорт, наука, відкриття); навіть імена тих осіб жіночої статі, які досягли визнання, не завжди згадуються на сторінках підручників. Іноді відсутність жінок зумовлена історичною об'єктивністю. Так, вони фрагментарно представлені у сфері образотворчого мистецтва [2; 9] або ж зовсім відсутні [4], що пов'язано з розглядом питання розвитку мистецтва в історичній ретроспективі. Живопис до середини ХХ ст. був чоловічою сферою діяльності, тому жінки у цій темі здебільшого фігурують на полотнах митців. Водночас, розглядаючи питання сучасного живопису, автори називають роботи окремих художниць, сводять жінок до розділу, присвяченого живопису, як критиків, відвідувачів музеїв, які висловлюють власне ставлення до творів мистецтва.

Натомість побутова сфера закріплена за жінками. Чоловіки беруть участь у виконанні хатніх робіт, однак ця участь є мінімальною. Ілюстративною є ситуація у підручнику з англійської мови для 9-го класу, де в розділі «*Science and Inventions*» ідеться про жінку, яка бере книжку з фізики, щоб зрозуміти, як працює праска та як її полагодити [5, с. 78]. Розглядаючи особливості повсякденного та сімейного життя, доходимо висновку, що тут жінки посідають чільне місце, проте вони з незрозумілих причин відсутні, коли йдеться про видатні події.

Характерною особливістю профорієнтаційних тем є те, що спектр чоловічих професій значно ширший. Зазвичай жінки представлені секретарями, перукарями, учителями молодших класів, перекладачами, стюардесами, рідше програмістами, менеджерками, тоді як чоловіки є інженерами, поліцейськими, військовими, пожежниками тощо. Аналіз змісту вітчизняних підручників доводить, що автори приділяють недостатньо уваги проблемі гендерної рівності у професійній сфері. Так, у підручнику з англійської мови для 10-го класу

пропонується назвати традиційно жіночі професії [4, с. 27], проте не створюються передумови для перегляду усталених стереотипів.

Водночас варто зазначити, що окремі автори вітчизняних підручників, як і їхні зарубіжні колеги, акцентують увагу на зміні соціальної ролі жінки. Так, у підручнику з англійської мови для 11-го класу цій проблематиці присвячений окремий підрозділ [2]. У ньому автори не лише аналізують внесок жінок з активною життєвою позицією у розвиток і гуманізацію людства (Клара Бартон – засновниця Червоного Хреста, Міра Бредвелл – перша жінка-суддя в Америці та ін.), переглядають гендерні ролі у різних сферах сучасного життя, зокрема професійній, а й пропонують учням висловити свою позицію щодо гендерних стереотипів [там само, с. 100–116].

На такій рисі представниць жіночої статі, як ініціативність, що виявляється в окремих сферах, наголошується у змісті підручника для 10-го класу. Наприклад, у вступі до теми «*Sport and Leisure*», яким є інтерв'ю з олімпійською чемпіонкою Крістін Огуруогу (Christine Ohuruogu), розповідається про її шлях до успіху [9, с. 52]. Розглядаючи питання розвитку жіночого футболу [там само, с. 69–70], автор пропонує обговорити, які види спорту користуються більшою популярністю серед хлопців та дівчат [там само, с. 56], тощо.

Отже, у змісті підручників недостатньо обмежуватися лише відображенням представників кожної зі статей у відповідному пропорційному співвідношенні. Він повинен сприяти активному осмисленню проблеми рівних можливостей, зокрема тих її аспектів, які викликають неоднозначне ставлення суспільства. У зв'язку з цим навчальна книга має містити **завдання на гендерну рефлексію**, або так звані «завдання, орієнтовані на гендерний розвиток учнів», суть яких полягає у формуванні власної позиції щодо окресленої проблеми. Значимо, що виконанню таких завдань має передувати когнітивний інформативний блок, у якому розглядається конкретна модель гендерної поведінки, що характерна для певної сфери або культури. Після цього має бути передбачений рефлексивно-аксіологічний блок, спрямований на осмислення гендерних аспектів, непритаманних конкретній культурі, їх сприйняття без осудження.

Під час виявлення особливостей гендерних репрезентацій у змісті підручників варто розмежовувати їх представлення засобами текстового та ілюстративного матеріалу. Зокрема, це зумовлено такими чинниками:

1) тексти й ілюстрації по-різному передають ознаки гендеру. Так, у тексті не видно, який одяг носять хлопці й дівчата, не завжди зрозуміло, хто виконує хатню роботу тощо;

2) ілюстративний матеріал характеризується висим ступенем помітності.

Аналіз ілюстративного матеріалу в змісті підручників з іноземних мов значною мірою підтверджує уже сказане. Так, кількісно чоловіки та жінки

представлені у співвідношенні, що не перевищує 60:40, проте ілюстрації закріплюють деякі стереотипні уявлення. Зокрема, можемо виокремити таке: домашнє господарство є виключно жіночою сферою повноважень, особливе місце в якому належить кухні; хлопці постають менш організованими, ніж дівчата, проте саме до сфер діяльності чоловіків належить більшість відповідальних та небезпечних професій. Характерно, що на тематичних малюнках «*Біля комп'ютера*», «*У фотоклубі*» тощо на передньому плані домінують хлопці, водночас дівчата зображені поряд або позаду, що вкотре свідчить про те, що їм відводиться другорядна роль.

Не менш важливим критерієм для виявлення гендерних асиметрій є вивчення мови навчальної книги, що особливо актуально для підручників з іноземних мов, засобами якої відбувається трансляція цінностей іншої культури. Мова, як відомо, є не лише засобом комунікації, а й віддзеркаленням навколишнього світу і культури, яка впродовж тисячоліть створювалася людьми. Тож передбачається, що вона пропонує вже готовий набір шаблонів і стереотипів для позначення чоловіків і жінок відповідно до їхніх соціальних ролей. Дослідження мови підручників має виявити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція гендерними стереотипами та які шляхи її подолання. Тому одним із аспектів, які беруться до уваги під час вивчення гендерного виміру змісту підручників, є особливості використання так званої сексистської лексики, появу якої пов'язують із тим, що протягом багатьох століть чоловіки займали домінуюче становище. Вважається, що її використання є невиправданим та дискримінуючим щодо жінок, оскільки витісняє їх на другий план, ігноруючи їхню зростаючу роль у суспільному житті.

Результатами подібної критики стали деякі зміни мовних норм, культурних стереотипів фемінності і маскуліності в цілому. У межах статті пропонуємо зосередити увагу на використанні лексеми **man** (окремо та як компонента складних слів) і займенників чоловічого роду **he, his, him** як таких, що є ключовими для гендерної лінгвістики.

В англосаксонській традиції слово **man** вживалося як узагальнюючий термін для позначення обох статей. Тобто воно було еквівалентом латинського **homo** і могло позначати будь-яку людину – як чоловіка, так і жінку. Але з часом слово «еволюціонувало»: відбулося розмежування слів **man** та **woman**. Огляд сучасних словників вказує на те, що **man** здебільшого використовується для позначення чоловіків. У зв'язку з цим в англійській мові рекомендується уникати слова **man**, коли йдеться про представників обох статей, і замінювати його на **person** для позначення окремої людини або **people** – для групи осіб. Саме це й спостерігаємо у змісті вітчизняних підручників з англійської мови: «*When a person makes an invention does he or she make a discovery?*» [5, с. 90]; *An interview is an occasion*

when a famous **person** is asked questions about his/her life, experience ... for a newspaper [2, с. 219].

Також в англійській мові спостерігається тенденція до витіснення слів з компонентом **man**. Зокрема тих, що позначають професію, національну належність (*Englishman, mankind, businessman, fireman, chairman, congressman, craftsman*). Проте, як свідчить проведений аналіз, ця тенденція не завжди знаходить відображення у змісті вітчизняних навчальних книг. Так, у підручнику з англійської мови для 10-го класу зазначено, яка їжа подобається англіцям: *Most Englishmen like what they call good plain food* [4, с. 54]; а в іншому підручнику для 10-го класу вказано, скільки нагород отримали українські спортсмени на Олімпійських іграх 1960 року: *Ukrainian sportsmen won the greatest number of gold medals in 1960* [9, с. 79]. Характерно, що на попередніх сторінках підручника автор зробила спробу розмежувати спортсменів за статевою ознакою: *sportsmen and sportswomen* [там само, с. 72] та уникнути компонента **man**: *sportspeople* [там само, с. 74]. Використання компонента **man** може бути виправдане, коли йдеться саме про представників чоловічої статі: *Bill Gates is the chairman of Microsoft* [1, с. 48]. Як бачимо, навіть дібравши гендерно виважені теми, автори можуть припускатися окремих неточностей на лексичному рівні.

Якщо іноді використання поняття **man** як родового є можливим, то це аж ніяк не можна стверджувати про займенник **he**. Проведені дослідження переконують у тому, що для більшості людей **he** асоціюється виключно з представниками чоловічої статі. Тому його використання є порушенням мовних норм, коли йдеться про представників обох статей. Коректного вживання займенників автори досягають, дотримуючись таких правил (проілюструємо їх прикладами з підручників):

1. Використання подвійного займенника **he or she**: *If the child is the youngest in the family, he or she will probably be very charming* [4, с. 5]; *When a person makes an invention does he or she make a discovery?* [3, с. 90]. До цього способу автори вдаються найчастіше: згідно з нашими підрахунками, на використання подвійного займенника припадає 90% випадків.

2. Використання **they, their, them** як займенника однини: *A friend who supports their own friends in difficult situations is a true friend* [1, с. 51]. До цього способу автори вдаються не так часто, як до попереднього.

3. Заміна займенника **he, his** на гендерно-нейтральні **one, one's, person**: *For a change one can have cold ham* [4, с. 54]. Така заміна відбувається найрідше.

Варто зазначити, що приклади використання сексистської лексики не обмежуються словами з компонентом **man** та займенниками чоловічого роду. Проте більш поглиблене вивчення цього аспекту має стати предметом окремого дослідження, зважаючи на його складність та обсяг.

Проведений аналіз змісту вітчизняних підручників з англійської мови дає підстави стверджувати,

що лише окремі навчальні книги спонукають учнів до переосмислення наявних у суспільстві гендерних стереотипів. Проте це не виключає необхідності деякої корекції їхнього змісту. Зокрема, вважаємо за доцільне переглянути диспропорції у змісті тем, що описують традиційно чоловічі сфери діяльності. Допомогти авторам у цьому можуть ресурси Інтернет, присвячені жінкам, які зробили вагомий внесок у розвиток науки. З іншого боку, необхідно частіше наводити приклади з життя як відомих чоловіків, так і жінок, котрі змогли реалізувати себе у сферах, що традиційно закріплені за протилежною статтю.

У зв'язку з тим, що гендерні стереотипи насамперед асоціюються з розподілом обов'язків між чоловіками та жінками в сфері ведення домашнього господарства (наприклад, чоловік у ролі домогосподаря) та в професійній сфері (чи може жінка бути керівником), пропонуємо вводити завдання на гендерну рефлексію в таких тематичних розділах, як «Сім'я» та «Вибір професії».

Усуненню або ж пом'якшенню гендерних стереотипів засобами навчальної книги сприятиме здійснення гендерного аналізу як обов'язкового елементу загальної експертизи змісту шкільного підручника.

Література

1. Биркун Л.В. Наша англійська: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (7-й рік навч.) / Л.В. Биркун. – К.: Освіта, 2008. – 192 с.
2. Калініна Л.В. Англійська мова. Your English Self : підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (10-й рік навч.): академ. рівень / Л.В. Калініна, І.В. Самойлюкевич. – К.: Наш час, 2011. – 367 с.
3. Калініна Л.В. Англійська мова. Your English Self : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (8-й рік навч.) / Л.В. Калініна, І.В. Самойлюкевич. – К.: Наш час, 2009. – 272 с.
4. Карп'юк О.Д. Англійська мова : підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (9-й рік навч.) / О.Д. Карп'юк. – Тернопіль: Астон. – 2010. – 224 с.
5. Карп'юк О.Д. Англійська мова: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (8-й рік навч.) / О.Д. Карп'юк. – Тернопіль: Астон, 2009. – 240 с.
6. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. – М.: Ин-т социологии РАН, 1999. – 180 с.
7. Коломінова О.О. Англійська мова: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (5-й рік навч.) : профільний рівень / О.О. Коломінова. – К.: Ін-т сучас. підруч., 2009. – 272 с.
8. Манзуллина З.А. Языковая категоризация гендерных стереотипов: сопоставительный аспект (на материале русского и французского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З.А. Манзуллина. – Уфа, 2005. – 176 с.
9. Несвіт А.М. Англійська мова: підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. (9-й рік навч.): профільний рівень / А.М. Несвіт. – К.: Генеза, 2010. – 304 с.
10. Платформа дійствий, прийнята Четвёртой всемирной конференцией по положению женщин, 1995 г.

[Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/women/womplat.htm>

11. **Попова Л.В.** Проблемы самореализации одарённых женщин / Л.В. Попова // Вопросы психологии. – 1996. – №2. – С. 35.
12. **Токарева Е.Н.** Специфика выражения оценки в гендерном дискурсе (на материале современного английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.Н. Токарева. – Уфа, 2005. – 204 с.
13. **Brugelies C.** Promoting gender equality through textbooks: a methodological guide / C.Brugelies, S.Cromer. – UNESCO, 2009. – 99 p.
14. **Crawford M.** Generic versus specific inclusion of women in language: Effects on recall / M.Crawford, L.English // Journal of Psycholinguistic Research, 13. – 1984. – P. 373–381.
15. **Graci J.P.** Are foreign language textbooks sexist? An exploration of modes of evaluation / J.P. Graci // Foreign Language Annals, 22. – 1989. – P. 477–486.
16. **Hofstede G.** National cultural dimensions [Електрон. ресурс] / G.Hofstede. – Режим доступу: <http://geert-hofstede.com/national-culture.html>
17. **Kanter R.M.** Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex Ratios and Responses to Token Women / R.M. Kanter // The American Journal of Sociology. – Vol. 82, No.5. (Mar., 1977). – P. 965–990.
18. **Porreca K.L.** Sexism in current ESL textbooks / K.L. Porreca. // TESOL Quarterly, 18(4). – 1984. – P. 704–724.
19. **Poulou S.** Sexism in the discourse roles of textbook dialogues / S.Poulou // Language Learning, 15. – 1997. – P. 68–73.
20. **Why We Should Care When College Women Outnumber Men** [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://kittywampus.wordpress.com/2010/02/11/why-we-should-care-when-college-women-outnumber-men/>

Александр ПАСИЧНИК

Особенности репрезентации гендерных стереотипов в содержании отечественных учебников по английскому языку

В статье раскрывается проблема гендерных репрезентаций в содержании школьных учебников как важного психологического и дидактического фактора обеспечения эффективности запоминания учебного материала и формирования у учащихся соответствующих моделей общественного поведения. На основании анализа педагогической и психологической научной литературы автор выделяет критерии изучения особенностей гендерных репрезентаций в содержании школьной учебной литературы, в соответствии с которыми рассматривает содержание современных отечественных учебников по английскому языку.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, школьный учебник, иностранные языки, формирование картины мира.

Olexandr PASICHNYK

Peculiarities of representation of gender stereotypes in the content of national textbooks on English

The article deals with the problem of gender representations in the content of school textbooks as an important psychological and didactic factor of providing efficient remembering of learning material and shaping corresponding patterns of social behavior of the pupils. Based on an analysis of pedagogic and psychological scientific literature the author defines criteria for studying peculiarities of gender representations in the content of school textbooks. The content of contemporary national school English textbooks is examined in regard to the suggested criteria.

Keywords: gender stereotypes, school textbook, foreign languages, shaping a picture of the world.

Анонси

Олександр ПАСИЧНИК

Особливості репрезентації гендерних стереотипів у змісті вітчизняних підручників з англійської мови

У статті розкривається проблема гендерних репрезентацій у змісті шкільних підручників як важливого психологічного та дидактичного чинника забезпечення ефективності запам'ятовування навчального матеріалу та формування в учнів відповідних моделей суспільної поведінки. На підставі аналізу педагогічної та психологічної наукової літератури автор виокремлює критерії вивчення особливостей гендерних репрезентацій у змісті шкільної навчальної літератури, відповідно до яких розглядає зміст сучасних вітчизняних підручників з англійської мови.

Ключові слова: гендерні стереотипи, шкільний підручник, іноземні мови, формування картини світу.

